

Gondolatok a korrupcióellenes küzdelemhez

Szabó György
MTA MFA

Az ember alapvetően önzetlen és együttműködő. Ez a magatartásforma egy hosszú darwini kiválasztódás eredménye. A mindennapi élettapasztalatok és kísérletek azonban egyértelműen igazolják azt is, hogy emellett hajlamosak vagyunk megfélemlkezni az embertársainknak okozott kárról, ha ezzel saját egyéni jövedelmünket növelhetjük. Ez utóbbi tulajdonságunk valószínűleg kötődik az eredményesebb megoldások megtalálásához, ami az egész közösség számára is előnyös lehetett a darwini versengésben. Önzésünk hátrányos következményeit egy másik emberi tulajdonságunk mérsékli: mások tisztességtelen magatartását büntetjük. Ezen öröklődő hajlamaink eredményesen tartják fent a tisztességes magatartást a kis emberi közösségekben, ahol mindenki szem előtt van és bárkit büntethetünk (bár sokszor csak egy morgással) [1,2]. Mára az emberi életforma azonban már olyan nagy és áttekinthetetlenül egymásra tált közösségek kialakulásához vezetett, ahol nem látjuk, hogy kinek okozunk kárt illetve azt sem, hogy bennünket ki károsított meg. A tisztességes magatartás kikényszerítésére létrehozott intézmények a (erkölcs, vallás, igazságszolgáltatás, pályáztatás, stb.) a jelenlegi formájukban nem képesek garantálni az egész emberiség számára hasznos (tisztességes) magatartást sem pedig a fenntartható fejlődést. A feladat nehézsége sok esetben túlnőtt az állami adminisztrációk lehetőségein, sőt néha maga az állami vezetés is a tisztességtelen (közösség számára hátrányos) magatartásforma kiszolgálójává vált. A fejlett országok vezetői egyre gyakrabban fordulnak a tudomány jól képzett szakértőjéhez, hogy segítséget kérjenek a sokasodó nehézségek megoldásához [3].

A megoldás keresésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az ismereteket, amelyeket az emberi viselkedés kutatói derítettek ki az utóbbi évtizedekben. A fent említett emberi tulajdonságokon kívül feltétlenül számításba kell vennünk, hogy az emberek nagy része „szabálykövető”. Ez az emberi tulajdonság azonban csak akkor hatékony, ha a szabályrendszer általános és ellentmondásoktól mentes. A korrupció önmagában is széles skálán létezik. A korrupcióban érintett személyeket általában az motiválja, hogy találnak példákat arra, hogy mások magasabb jövedelemmel rendelkeznek annak ellenére, hogy (véleményük szerint) semmivel sem tesznek többet a közért, mint ők maguk. A motiváció szempontjából általában lényegtelen, hogy a viszonyítási alapként szolgáló személy milyen tisztességtelen módját választotta a gazdagodásnak. A közösség szempontjából hátrányos példa követéséből akkor lesz önmagát felerősítő ördögi kör, ha maga a korrupció is a gazdagodás sikeres példájává válik, mert ekkor ez egyre szövevényesebb korrupciós cselekmények kialakulásához vezet. Mindezek ellen együtt lehet (és kell) eredményesen küzdeni, ha a játékszabályaink világosan jelzik, hogy a közösség károsodásához vezető mindenféle jövedelemszerzést és egyéb tettet üldözendő cselekménynek tartunk, és az állam egyik fontos feladatának tekinti ezek felderítését és a tettesek kellő megbüntetését. Mivel a korrupciós tevékenység legfontosabb táptalaját a közfeladatok ellátására összegyűjtött közpénzek szolgáltatják, ezért a törvényeinknek világosan kell tükrözniük a (különböző mértékben érintett) közalkalmazottak ilyen irányú feladatait, felelősségüket és büntethetőségüket. Röviden, olyan írott (és íratlan) törvények kellenek, ahol a korrupciós hivatalnok „szerecsenyosdatása” - olyan módon, hogy „bár tette erkölcsileg kifogásolható, de törvényt nem sértett” – fel sem merül, mert a közösség érdekeit szolgáló erkölcs illetve a törvényeink összhangban vannak. Az általános érvényű vezérelvek mellett természetesen

szükség van olyan „helyi” szabályokra is, amelyek egy adott területen segítik a törvénysértők személyének kiderítését, világosan előírják a rendszeres helyi ellenőrzést, ami a belső szabályok frissítését is tartalmazza. Ez utóbbi szabályok kidolgozását a helyi vezetőre lehetne bízni azzal a kikötéssel, hogy annak minőségéért és betartásáért a vezető felel.

Tudomásul kell vennünk, hogy saját törvényeink betartását ellenőriznünk kell. Ehhez létre kell hozni a megfelelő intézményeket és az ott dolgozó közalkalmazottat is ellenőrizni kell. A játékszabályaink (törvény, ..., SzMSz) ezt a folyamatot úgy segíthetik, ha minden visszaélésre lehetőséget adó feladathoz kötelezően előírja az egyszemélyi felelős kinevezését. Nagymértékben leegyszerűsítene a helyzetet, ha a közpénzből fizethető bármilyen formájú személyi jövedelmet (és az ahhoz kapcsolódó rezsiköltséget) egy (évenként egységes szorzófaktorral változó) bértáblázat írná elő. Fontos, hogy a rendszeres belső és külső ellenőrzések során napvilágra került törvénytelenégeket gyorsan büntessük. Játékszabályainknak ezt a folyamatot is segíteni kellene. Kísérletek igazolták, hogy az embernél az ellenőrzés látszatát keltő nagyon gyenge jelzések is képesek a tisztességes magatartás kikényszerítésére. Egy diákközösségben a tej árának becsületkasszába fizetett literenkénti átlagos értéke jelentősen megnőtt, ha a hűtőszekrény közelében elhelyezett képcsíkon egy emberi szempár a megfigyelés tudat alatti érzetét keltette. Ez is egy olyan emberi tulajdonság, amit a közösség érdekében tudatosan is használhatunk. Mivel a korrupcióellenes küzdelemben a vezetők hozzáállásának „komolysága” nem marad rejtve a beosztottak előtt, ezért ilyen irányú felelősségüket a munkavállalói szerződésükben világosan körvonalazni kell.

A korrupció elleni küzdelemhez kapcsolódó további gondolatokat egy olyan példán keresztül mesélném el, aminek magam is tevékeny részese voltam. A 80-as évek végén kutatóintézetünk dolgozói és vezetői számára világos volt, hogy a megelőző évek (nyugati eredményeket megismétlő illetve követő) technológiai kutatásaival intézetünk nem maradhat életben. Intézetünk régi igazgatója a lemondásával segítette a folyamatot olyan módon, hogy az új igazgatónak egy általa kiválasztott tanácsadó testület segítségével volt elég ideje egy új értékrend és játékszabály kidolgozásához, amit az igazgatóváltás másnapján (január másodikán) meghirdetett. Az új játékszabályok szerint az év utolsó hetében minden kutatónak ki kell töltenie egy beszámoló úrlapot, amiben számot adott azévi eredményeiről, cikkekről, hivatkozásokról, fokozatszerzésről, oktatási és egyéb társadalmi tevékenységéről, illetve pályázati és megbízásos tevékenységen keresztül szerzett pénzügyi támogatás nagyságáról. A beszámoló úrlap világosan tükrözte azokat az értékeket, amelyek az egyén illetve az intézet számára egyaránt hasznosak. Az egyéni beszámolókra építve tartottak az osztályvezetők egy nyilvános témabeszámolót, amit külső és belső bírálók értékelték. Ezt követően a választott Tudományos Tanács zárt ülésen (ha szükséges volt, akkor egyénre lebontva) értékelt az éves teljesítményt és tett javaslatot a kutatási témák illetve csoportok változtatására. Az új játékszabályok hatása néhány hónap múltával már jelentkezett. Nagyon sokan új állást kerestek maguknak, mert tisztában voltak azzal, hogy az új értékrendnek nem képesek (vagy akarnak) megfelelni és emellett világosan látták az új vezetés elkötelezettségét. Az intézetben maradt kutatók teljesítménye már az első évben kimutathatóan növekedett, és ez a későbbi években tovább erősödött. Egy tavalyi minősítés szerint intézetünk a sereghajtók közül az éllovasok közé lépett.

Az átálláshoz szükséges új játékszabályok kidolgozását nem előzte meg „demokratikus” szavazás, a javaslattevőknek a saját személyes érdekükön is felül kellett emelkedniük a nyerő értékrend és szabályok kidolgozásánál. A kezdeti berzenkedés után az új szabályok természetessé váltak. A kutatók rájöttek arra, hogy az évenkénti tükörbenezés

kötelessége illetve a másokkal való összehasonlítás hatékonyan ösztökéli őket a sikeres munkavégzésben, ami az intézet eredményes működésének is alapfeltétele. Az egyéni- és csoportbeszámolók, illetve a számszerűsíthető adatok táblázatos összesítése több évre visszamenőleg minden dolgozó számára megtekinthető az intézet belső honlapján (és ezt a honlapot ténylegesen meglátogatjuk, ha tényszerű adatokra van szükségünk). Végezetül még elmondanám, hogy annak idején a saját játékszabályaink kidolgozásánál tekintettel kellett lennünk arra, hogy milyen környezetben kell majd működnünk. Az akkori bizonytalanságban azt feltételeztük, hogy az akadémiai intézetek állami támogatása tükrözni fogja az ott folyó munka minőségét és értékét. Ez a várakozásunk nem teljesült.

A korrupcióellenes küzdelem akkor lehet igazán sikeres, ha sikerül meggyőzni az állampolgárok nagy részét, hogy a tisztességes munkából elfogadható életszínvonalon meg lehet élni, vagyis ne vegyenek részt a tisztességtelen jövedelemszerzésben, hanem inkább üldözzék azt. Ennek viszont előfeltétele, hogy az országot hiteles vezetők irányítsák, és készen legyenek a szükséges játékszabályok, amelyek az állampolgár számára a jelenleginél magasabb szinten biztosítják az ellenőrzés (büntetés) lehetőségét, például az alkalmatlannak bizonyult vezetők és képviselők gyors visszahívásával. Ösztökélni kellene a különböző visszaélésekre irányuló tényfeltáró cikkek írását, valamint az olyan TV műsorokat és fórumokat, ahol a napvilágra került visszaélésre az érintett személyek vezetőinek azonnal reagálni kellene.

A korrupció számos támadási felületet talál a jelenlegi törvényeink mellett. A lehetőségeket számba kellene venni és külön-külön elemezni azokat, amelyek a legnagyobb károkat okozzák. Figyelemre méltónak találok egy néhány hónappal ezelőtt publikált tanulmányt [4], ami szerint a nemzetközi befektetők előszeretettel fordulnak az alacsony korrupciós szintű országok felé.

[1] K. Sigmund, E. Fehr, and M. A. Nowak: The economics of fair play, *Scientific American* 286 (2002) 82.

[3] Scheuring István: Az emberi együttműködés háttere, *Természet Világa* (2007 augusztus) 338.

[3] D. A. King and M. Thomas: Big lessons for a healthy future, *Nature* 449 (2007) 791.

[4] B. Podobnik, J. Shao, D. Njavro, P. C. Ivanov and H. E. Stanley: Influence of corruption on economic growth rate and foreign investment, *Eur. Phys. J. B* 63 (2008) 547.